

Viktor Lazić

**NA VRATIMA
ISTOKA**

**BURNO PUTOVANJE LADOM
OD KOSOVA DO KAVKAZA**

Copyright © 2014, Viktor Lazić
Copyright © ovog izdanja 2014, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

*Zoki,
za sve ove godine koliko ulepšava svet.*

SADRŽAJ

UOČI POLASKA	9
OD KOSOVA DO KAVKAZA	15
BUGARSKA: Sused blizak i dalek	29
TURSKA: Kapija svetova	47
IRAK: Zemlja u plamenu	63
JUGOISTOČNA TURSKA: U zemlji Alaha i Kurda	85
KAVKAZ: Zemlje magičnih planina	99
GRUZIJA: In vino veritas	117
AZERBEJDŽAN: Nafta u krvi	139
JERMENIJA: Nojeva barka	169
PRESTONICA KAVKAZA: U poseti Staljinu	203
JUŽNA OSETIJA: Ni manje „države“ ni većih nevolja	225
SEVERNA GRUZIJA: Među gorštacima	257
SRCE TRAPEZUNTSKOG CARSTVA: Čaj, more i Sulejman	279
RUSIJA: Zimska olimpijada na moru	291
ABHAZIJA I ADIGEJA: Kavkaski biseri	307
UKRAJINA: Zemlja anđela i Černobilja	333
MOLDAVIJA: Brdašca, vino, dve otcepljene provincije i srpski ustanici	385
RUMUNIJA: Otadžbina heroja Drakule	409
POVRATAK	427
O AUTORU	433
ZAHVALNOST	434
OVA KNJIGA SE NE ČITA – ONA SE PUTUJE	435

Uoči polaska

Treba otići na kraj sveta i naći rosu na travi.
Branko Miljković

„Više znači preći deset hiljada kilometara nego pročitati deset hiljada knjiga“, reči su sa kojima me je u svoju keliju primio jedan srdačni monah na Tibetu. „A tek oboje skupa pokreću iskonsku mudrost.“

Da dolazim izdaleka, osetio je po dašku vetra koji je išao preda mnom, a koliko ću daleko otići, to ni vetar ni zvezdana prašina pod nogama nisu umeli da mu odgonetnu. Prosvetljeni starac dočekao je putnika kao počasnog gosta, kao brata po mudrosti, iako se u mojim godinama, na dlanovima i tabanima linije večnih mudrosti još nisu ocrtale.

Za poklon dobrodošlice monah je odabrao papuče od kvalitetne jakove kože, da me prate daleko, i jedan molitvenik od mermera, upakovan u svilu i jastučice, da me vodi još dalje.

„Sva putovanja kriju odredišta nepoznata putniku“, zapazio je jevrejski filozof Martin Buber, i to se, više nego išta, dokazalo na putovanju koje opisujem. Zaglaviti u zatvoru u „bratskoj“ Južnoj Osetiji poslednje je što sam želeo i čemu sam se nadao. O Iraku na polasku nisam ni sanjao. Zato je putovanje nalik detinjstvu: vedro i plahovito, iskreno i čisto. Nikada se ne zna koja bogatstva krije, ni šta će izroditi. Shvatam koliko malo znam i koliko je zemlja čarobna kada god se usudim da porinem u metropole i džungle bez zazora, baš kao dete koje prvi put upoznaje svoju okolinu. Putujući sve duže i dalje, čini mi se kao da sam u *školici planete*. Učim i igram se; igram se i učim. A tu su i tmurni trenuci teških ispita i iskušenja, kada se strogom i pravednom Učitelju, ali i samom sebi, mora pokazati naučeno u igri, i proigrano u učenju.

Čini se da je najveći greh kada čovek, koji je na dar dobio ceo svet, odbije da se njime bar prošeta. „Onaj ko ne putuje, ne poznaje vrednost čovečanstva.“ Arapi severne Afrike, u duši nomadi, veruju da onaj ko dugo živi vidi mnogo, ali onaj ko daleko putuje uvek vidi više.

Nema velike države ni velikog naroda bez velikih putovanja – to se vidi od Australije, preko Rusije i Kine, do Evrope i Amerike. Zato veliki narodi svoje putnike slave kao heroje, dok ih se mali narodi plaše. Oni ne znaju da je najveći rizik zapravo – nikad ne rizikovati!

Pređeni kilometri, pročitane knjige, kao i svako bogatstvo, dobijaju konačan smisao tek kada se podele sa drugima. Često me pitaju da li sam usamljen dok putujem, a ja sa osmehom odgovaram da je u svakom trenutku mnoštvo ljudi sa mnom. Svi vi, koji ovu knjigu držite u rukama!

Viktor Lazić

OD KOSOVA DO KAVKAZA

SRBIJA I CRNA GORA (PUT ZA KOSOVO I METOHIJU)

Ruta na mapi:

BEOGRAD – KRAGUJEVAC – RAŠKA – KOSOVSKA MITROVICA – PEĆ –
DEČANI – PEĆ – BERANE – RAŠKA – BEOGRAD – NIŠ – DIMITROVGRAD

KOSOVO I METOHIIJA (REPUBLIKA SRBIJA)

Glavni grad: **Priština**

Površina: **10.887 km²**

Broj stanovnika: **1,7-1,9 miliona**

Valuta: **evro, dinar**

Vremenska zona: **GMT +1**

Istorijat:

75. godina – Rimsko osvajanje

395. godina-XII vek – pod vlašću Vizantije, povremeno Bugarske

VII vek – naseljavanje Slovena

XII-XIV vek – duhovni, kulturni i politički centar srpske države

1389 – Kosovska bitka i nadiranje Osmanlija

1455 – poslednji srpski grad na Kosovu osvajaju Osmanlije

1346-1457 i 1557-1766 – sedište Srpske pravoslavne crkve nalazi se u Peći

1690 – Velika Seoba Srba

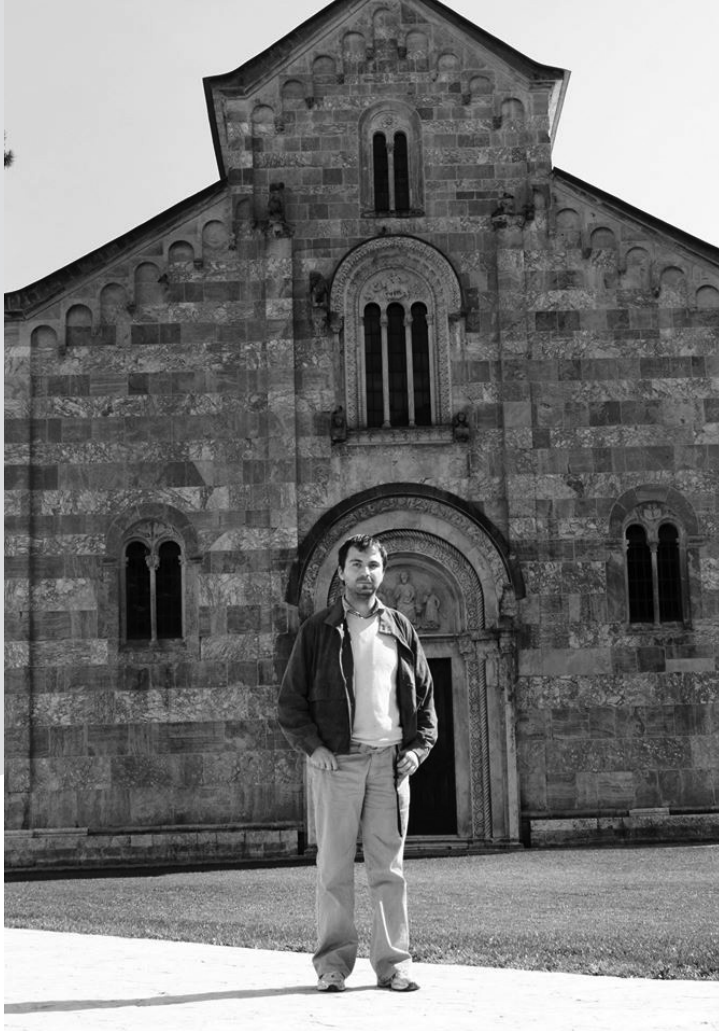
1912 – Povratak u okvir srpske države

1974 – Kosovo dobija status Autonomne pokrajine u okviru Srbije

1999 – NATO bombardovanje, prelazak Kosova i Metohije pod međunarodnu upravu

2004 – Pogrom Srba i masovni napadi na manastire

2008 – proglašenje nezavisnosti

U MANASTIRU DEČANI. VELIKA PUTOVANJA ČESTO POČINJEM SA KOSOVA I METOHIJE, PA SAM TAKO ZAPOČEO I PUTOVANJE OKO CRNOG MORA. DA BI ČOVEK UPOZNAO I ZAVOLEO SVET, NAJPRE TREBA DA UPOZNA I VOLI SVOJU ZEMLJU; DEČANI SU ZA MENE JEDNO OD NAJLEPŠIH MESTA NA PLANETI.

NAJTEŽE PUTOVANJE

Tek mutna vizija gruzijskih vinovih loza, jermenskih crkava i azerbejdžanskih tepiha povremeno je davala daha nejasnoj težnji ka kavkaskim predelima.

Ne bih znao da kažem ni kako ni zašto, ali mnoga moja putovanja su počela na Kosmetu, ili se njihov trag tamo zametnuo, njihove nevidljive niti baš tamo ukrstile.

Posle smrti patrijarha Pavla, u Pečkoj patrijaršiji je ustoličen novi srpski verski poglavar, 22. januara 2011. godine. Dvojica mojih prijatelja, Amerikanac i Singapurac, koji su mi došli u goste, i ja naprečac smo odlučili da ladom krenemo put Peći.

Želeo sam da prisustvujem tom činu i da se, tek treći put, poklonim toj svetinji. Bilo mi je neshvatljivo da jedne od najvećih srpskih novina, za koje sam radio u to vreme, o tako važnom događaju izveštavaju samo na osnovu agencijskih vesti. Ponudio sam im tekst bez naknade, i u kasno popodne krenuo ka jugu.

Tuga nas je sustigla već u Kragujevcu. Pozdravio nas je nesrećnik proteran iz Kosova Polja. Učinilo mu se da je moj prijatelj Singapurac komandant Kfora koji mu je jedanput pomogao. Kaže da su crnopusi prema njima imali najviše razumevanja. Evropljani su ga stalno uveravali da je sve mirno i da treba da ostane na svome, ali eksplozije albanskih bombi i srpske kuće u plamenu, te brda koja su „gorela kao Hirošima“ – bili su ubedljiviji.

U Kosovsku Mitrovicu stigli smo oko dva časa posle ponoći. Nije bilo moguće pronaći smeštaj, pa smo, posle oskudne večere, zamolili vlasnika kafane da odspavamo koji sat na podu među stolovima.

Zahvaljujući mom prijatelju, gospodinu Bati Rakoviću iz Raške, dozvoljeno nam je da se ujutru, u pet časova, pridružimo konvoju vernika koji kreće za Peć. Srce mi je podrhtavalo – lada beogradskih tablica konačno će proći Drenicom, Klinom i Srbicom. Doduše, pod zaštitom više hiljada policajaca i vojnika, ali će ipak proći.

U Peć smo stigli u osvit, pa je grad bio prazan. To nam je ulivalo nadu da možda ipak neće biti problema.

A kod Pečke patrijaršije – nezamisliva scena: desetina autobusa i automobila, na hiljade Srba. Nešto što ni Peć ni celo Kosovo nisu u skorije vreme videli. Sjatile se naroda iz centralne Srbije i Vojvodine, iz Crne Gore, iz Bosne i Hrvatske. Albanski

NA KOSOVO SAM DOŠAO NA USTOLIČENJE PATRIJARHA IRINEJA. ALBANCI SU NAS DOČEKALI S MRŽNJOM. NA NAŠE DUŠE NETRPELJIVOST ISKALIŠE KAMENICAMA I PLAKATIMA NA KOJIMA JE SRPSKI PATRIJARH PRIKAZAN KAO ĐAVO.

policajci nas štite. Veruju ljudi u svašta, neko u to da će sutra biti smak sveta, neko da je Isus već među nama, ali je zaista teško poverovati da će ovi policajci, dojučerašnji krvnici, sada korektno obaviti svoj posao. U istoriji se uništavaoci baštine nisu dobro pokazali kao njeni zaštitnici, ali dželite istorija najmanje brine.

Svuda gde treba da prođu Srbi, a najviše na parking za srpska vozila i autobuse, izlepljeni su plakati na kojima je prikazan patrijarh Irinej kako u ruci drži žezlo đavola! Poruka dobrodošlice: *Idite u pakao!* Ka manastiru, u blindiranim vozilima prolaze čelnici Kfora i Euleksa. Da li je poruka namenjena i njima? Da li u pakao može da uđe ko god hoće, ili samo onaj koga primaju? Prišao sam reklamnom panou i pažljivo skinuo jedan plakat, za uspomenu, kao dokaz mržnje. Prijatelj Amerikanac me je pitao zašto ih sve ne skinem. Rekao sam, bez oklevanja: to je njihova sramota, nije moja.

Pečka patrijaršija odiše mirom, kao pravo rajsko naselje.

Reka Bistrica, kao šizofrena lepotica, u istom gradu ima dva lica. U centru, teče zamućena: u njenom koritu se nalazi deponija. Tek poneki mlaz vode šikne između zardalih veš-mašina, polomljenih stolica i kesa. Ispred Patrijaršije, Bistrica

potvrđuje svoje ime – čista je i brza rajska reka ispred manastira koji i sam više stoji na nebu nego na zemlji.

Sustigla me je grupa Albanaca. Pitaju zašto sam skinuo plakat; kažem im da ću ga čuvati za uspomenu. Galame, govore da je za njih patrijarh đavo! Đavo je za mene onaj ko crkve pali, a ne onaj ko ih gradi, odgovaram. Jedna Srpkinja, u besu i na ivici suza, dobacuje da je Hašim Tači đavo; ja je učutkujem, pokušavam da izbegnem dalji sukob. Svud oko nas su policajci i vojnici, ali je atmosfera usijana. Crvene i crne zastave deluju zlokobno, kao i grubi izrazi rapavih muških lica.

Ispred manastira, zagrađenog ogromnim bedemima, nalaze se nizovi koturova bodljikave žice, veća vojna utvrđenja nego bunker i Pola Pota u Kambodži i, čini se, više tenkova nego u zoni između dve Koreje. Građani Peći bi Pečku patrijaršiju, najveću vrednost svoga grada i važno kulturno blago čovečanstva, demokratski spalili sa temeljem, a zatim zemlju ispod nje, kao Rimljani Kartaginu, preorali.

„Kakav god legao, uvek se mračan budiš“, napisao je Mošo Odalović stih o Kosmetu, koji ovde podjednako važi za ljude i za manastire. Jedino Božja svetlost i dalje ne dozvoljava da baš ceo život ogrezne u mulj i crnilo. Pripomaže i Mošov zapis u Knjizi utisaka manastira Gračanice: „Lako ti je ostaviti majku, ostavi Gračanicu ako te je majka rodila!“

U crkvenoj porti okupilo se toliko ljudi da više nije moguće prići ni manastirskom dvorištu. Kontrole su stroge i spore, a provere opsežnije nego za ulazak u nuklearnu centralu.

Međunarodne trupe su ipak promenile nekoliko stvari od moje poslednje posete. Ogromna tabla sa natpisom: „Poslednji vojni punkt pre izlaska iz provincije Kosovo“, koja je tu godinama stajala, uklonjena je. Promenjeno je tumačenje rezolucije Saveta bezbednosti i sada su Ujedinjene nacije statusno neutralne. Postavljene su nove vojne kućice, kao i zaštitni objekti pred ulazom u manastir. Stare su bile izrešetane mecima i ulubljene kamenicama, a to nije najlepší prizor za kamere svetskih medija.

Sa beogradskim tablicama nije bilo moguće proći do Visokih Dečana, svega petnaestak kilometara dalje. Policajci su mi rekli da ne mogu da garantuju da ću stići i vratiti se živ. Nas četvoro smo unajmili albanski taksi kako bismo se poklonili i ovoj svetinji.

Kada se uđe u Dečane, dah zastaje i celo telo obuzima Božji mir. Metohijska priroda i manastiri, u oštrom kontrastu sa mržnjom, njihova lepota, spokojstvo i svetost čine da, čim u njih uđem, zaboravljam na sve, i svaki rizik postaje ih vredan. Obilazeći planetu od Amerike do Tibeta, od Australije do Norveške, retko gde videh takvu lepotu, i takvo stradanje.

Albanske rakete i bombe, bacane na „najvažnije freske vizantijske renesanse u vreme Paleologa“, kako stoji u opisu UNESKA, čini se kao da ne mogu ništa ovo

VOJNA ZAŠTITA MANASTIRA PEĆ; BORBENA VOZILA I BODLJKAVA ŽICA ISPRED GLAVNOG ULAZA. SRPSKI MANASTIRI NA KOSMETU POD VEĆOM SU VOJNOM ZAŠTITOM NEGO NUKLEARNA POSTROJENJA NA ZAPADU. TOKOM POSETA KOSMETU POŽELEO SAM DA SAZNAM KAKO LJUDI ŽIVE U DRUGIM PROBLEMATIČNIM PROVINCIJAMA ŠIROM SVETA.

lepoti. Nepomično telo najtragičnijeg srpskog kralja, čija je ovo zadužbina, Stefana Uroša III Dečanskog, oko sebe širi spokoj, a oko manastira stvara neprobojan zaštitni zid mira i duhovnosti, o koji se odbijaju mržnja i zlo.

Stefana Dečanskog je oslepeo rođeni otac, kralj Milutin, a sin, Dušan Silni, udavio ga je. Ali ovaj sveti kralj nema straha od mraka – Sveti Nikola mu je, prema predanju, vratio vid; nema ni mržnje prema ubicama, jer je upravo njegov krvnik završio zadužbinu u kojoj počiva.

Dok se molim kraj njegovog pokrova, čini se kao da od njegovog lica pa sve do božanskih visina raste verovanje u čuda. Svaki delić čoveka umiva se u svetosti starina; po izlasku iz manastira, čovek je spreman da pogleda u oči zlu kao da se radi o podivljaloj zveri koju samo treba pomilovati po njušci pa da se potpuno umiri.

Koliko god da je strašno, osećao sam da je ovo moja zemlja, da su te crkve moj dom, da je ova priroda u mojoj krvi. Mogu sve Srbe da proteraju i da pobiju – ovaj će prostor zauvek prožimati srpska duša. Videlo se to u očima meštana koji, i pored svoje nadmoći, mnogobrojnosti i mržnje, deluju uplašeno i nemirno, za razliku od smirenih lica vernika, koji su zapravo u opasnosti.

Kada se ceremonija završila i Srbija dobila novog patrijarha, trebalo je da se u koloni koju štiti albanska policija, vratimo kroz Drenicu do Mitrovice. Na ulicama

Peći, na svakih nekoliko metara stajala su po dva policajca. Uz njih su bili i vojnici Kfora i Euleks policije. Mislio bi čovek, ovoliko obezbeđenje nema ni predsednik republike... Na trotoarima se sakupilo mnoštvo Albanaca. Gledaju nas ubilačkim pogledima. Neki pokazuju srednji prst, a deca – nož pod grlom!

Na putovanjima sam naučio da osetim istinsku opasnost. Za više od osam godina tumaranja po četiri kontinenta, ovo je bio jedan od najstrašnijih doživljaja. Nigde mržnja nije tako živa, nigde ljudi nisu tako grubi. Rulja je samo čekala da nasrne. Moj prijatelj, Albanac iz južnog dela Mitrovice, potvrdio mi je da su dobili izričito naređenje da nas danas ne napadaju. Verujem u to, ali... Bezbroj je sumnji.

Raspitujem se o alternativnim putevima. Kolona je laka meta, treba odatle pobeći što pre. Usred Peći okrećem ladu i odlučujem da bez pratnje krenem put Prokletija. Najbliža granica sa Crnom Gorom udaljena je jedva dvadesetak kilometara. Strah ulazi u kosti. Odlučujem da se neću nigde zaustavljati, ma šta se dogodilo. Lakše je proći dvadeset kilometara pustog predela nego više od stotinu kroz albanska naselja, pa sve da me sprovede i u tenku.

Samo nekoliko kilometara odatle, na zaštićenu kolonu, iz koje sam upravo izašao, poleteće kamenice, a bilo je i ranjenih...

Dok sam pokušavao da što pre proletim strašnim serpentinama ka planinskom vrhu, dok su mi u očima još sevala dečja lica koja su pokazivala da žele da me zakolju, dok sam još osećao let kamenica bačenih ka nevinima, veliku tugu zamenila je ljubopitljivost. Zašto je sve to tako? Da li je tako i drugde, ili samo u mom domu, na mom Kosovu? Toliko je prolivene krvi, toliko je otcepljenih provincija, toliko ratova i bede na svetu...

Setih se stihova Vaska Pope o Kosovu: „Polje kao nijedno, nad njim nebo, pod njim nebo“. A ono samo i na nebu, i pod zemljom.

Region oko Crnog mora takođe je veoma nemiran. Tu skoro svaka država ima sličnih problema: Turska sa Kurdima, Gruzija sa Abhazijom i Južnom Osetijom, Azerbejdžan sa Nagorno-Karabahom, Ukrajina sa Krimom, Moldavija sa Pridnestrovljem... Želeo sam da vidim i osetim sličnosti i razlike, možda da izvučem neku pouku i utehu za sve nas na koje bi se nečija deca, bez razmišljanja, bacila nožem ili kamenom.

ČUPANJE REPE

Kada se prođu mnogi putevi, a to znači rupe, rupice i krateri Srbije, ne deluje više kao izazov voziti se lošim putevima sveta. Kada se pobedi srpska birokratija i prikupe svi potrebni dokumenti kod kuće, dobijanje mnogobrojnih viza i dozvola u inostranstvu deluje kao mačji kašalj...

Iščupati vozačku dozvolu, pasoš i ostale dokumente neophodne za putovanje iz čeljusti krvožedne birokratske aždaje veliki je uspeh... Zato moja nova avantura, kao i sve do sada, ne počinje prvim korakom već prvim šalterom! To sumorno mesto na kraju predugačkog reda zapravo je prva stanica svih naših putnika...

Potrebna mi je nova vozačka dozvola jer, tokom sto dve rutinske kontrole na prethodnom putovanju, stara se izgužvala i iscepala, a neki delovi su joj i amputirani, pa je vreme da ode u invalidsku penziju. Moram da vadim i novi pasoš, peti po redu. Stari je odavno popunjen, a naša država ne omogućava, poput većine zemalja, ubacivanje dodatnih listova u putnu ispravu.

Zbog registracije automobila nisam mogao da krenem na put kada sam želeo, već sam morao da čekam famoznih trideset dana pre isteka prethodnog registracionog roka da bih mogao ponovo da predam zahtev*! Glupavom birokratijom Srbija je svojim građanima dodatno otežala putovanja, kao da je malo drugih ograničenja...

I tako, spakujem svoju ladu i krenem u MUP. Srpski šalteri su odavno tema i za epiku i za liriku, sa sve Markom Kraljevićem, Musom Kesedžijom, Kosovkom Devojkom i zvezdama Granda kao glavnim junacima!

Izgleda da sam izabrao najgori mogući trenutak da produžim beskrajni red – u toku je akcija zamene registarskih tablica svih vozila! U policiji red do reda, a svaki čini niz ojađenih, poniženih, nervoznih, besnih i, sve u svemu, pokornih građana. Pomislih kako silni starci i penzioneri čekaju sa takvim poletom kao da se čekanje plaća... Ni na kraj pameti mi nije bilo da se zaista – naplaćuje! Nude mi svoje usluge: sat čekanja – sto dinara (jedan evro), bez PDV-a i dodatnih opterećenja. Trljam oči, ali ipak odbijam, računam, izboriću se sam sa birokratskom aždajom. Nada umire poslednja, mada, sudeći po pričama kolega po čekanju, ova aždaja ti daje prioritet tek kad umreš: najbrže se podižu i izdaju umrlice.

Na samim vratima zaustavlja me Romkinja, mislim hoće dinar, kad ono – nudi mi dete u naručju! Trista dinara za sat vremena, al' garantuje, tako joj se ruka osušila, da ću posò da završim za četrdeset pet minuta. Ništa ne kapiram, probijam se, zbunjen, do kraja reda.

* Prema srpskim zakonima, zabranjeno je putovanje automobilom koje traje duže od godinu dana! To proizilazi iz pravila o registraciji koja propisuju da zahtev može da se preda tek trideset dana pre isteka poslednjeg dana registracije, ni dan ranije. Zbog toga, vlasnici automobila ne mogu da polaze na duža putovanja pred kraj registracionog perioda. U mom slučaju registracija ističe 30. avgusta, a planiram putovanje automobilom u trajanju od nekoliko meseci, počev od 30. juna. E pa, u Srbiji to nije izvodljivo jer ne mogu da registrujem automobil pre 1. avgusta! Posebno sam se plašio da ne dobijem registarske tablice sa Ć, Đ, Š, Č i Ć, pa sam zato morao da urgiram, jer računari drugih država (čak ni bratskih slovenskih, a kamoli arapskih i ostalih) nemaju ova slova, pa bih zbog toga često imao problema kako na graničnim prelazima, tako i pri plaćanju parkinga. Ovo je samo jedan od mnogobrojnih primera birokratskih prepreka na koje sam nailazio.

Prođe pola sata, prođe sat, sat i po. Čini mi se, red se ne mrda ni za pedalj. Pored mog reda pomera se paralelni, mnogo manji, red prijatelja i rođaka šalterijske službenice, njenog ljubavnika, ljubavnice njenog ljubavnika, šefa, šefove žene, šefove ljubavnice i ljubavnika šefove ljubavnice... Oni, naravno, imaju pravo ljubavnog prvenstva. Razmišljam, pa nisam ni ja tikva bez korena, pa i među mojom rodbinom i prijateljima valjda ima osvedočenih šefova i ljubavnika! Zovem prijatelje iz jedne agencije, obećavaju mi momentalnu pomoć: tu, u mojoj blizini, imaju zaposlenog dedicu koji redovno čeka za njih, plaćaju mu paušalno, tako im dođe jeftinije. Presrećan je jer mu, uz obilatnu penziju kojom može da kupi više od pola neophodnih lekova, ovaj honorarčić omogućuje da unučad katkad obraduje čokoladom.

Prelazim u red za pasoše, da bar predam zahtev. Naletim na Đorđa, starog prijatelja. Kad me je ugledao, počeo je od sreće da maše vozačkom. Uzbuđeno mi kaže: „Zamisli koje čudo, čekao sam samo dva sata!“ Obično se čeka šest ili sedam. Ma kakva lutrija, njega je izgleda baš poterala sreća. Mislim da bi mnogo veća navala na nagradne igre bila kada bi dobitnik bingo plusa imao obezbeđen dolazak preko reda na bilo koji šalter MUP-a.

Posle dva sata i petnaest minuta preda mnom je još samo jedan čovek. Hvala Bogu! I nije bilo tako strašno, pomislih. Sad ću ja, za koji tren... Ali, avaj! Vidno polje mi pomračije leđa nekog rmpalije. Prirodno, uskočio je rođak šalterijske službenice, pa onda neka žena, samo da nešto pita. Za njom baba; rezervisala je mesto, otišla da u međuvremenu odspava, i baš sad se vratila! Za njom ulete neko kome je strašno hitno, načelnica ga poslala. Upade i trudnica, s pravom nabreklog prvenstva. To je u redu... No, najednom se tu stvori usplahiren muškarac, u nevolji, vrišti mu dete, pozlilo devojčici – dajte preko reda, gde da sa bebom na plus četrdeset stepeni toliko čeka! Zagledam u nosiljku, deluje mi nešto crnpurasto, a otac beo kao sa Arktika...

Gubim strpljenje, i nisam jedini. Dolazi do koškanja, padaju prve uvrede, otac se buni, izgleda da je platio trista dinara onoj Romkinji za bebu, sad ne bi da mu propadne investicija... Tačno sat i jedanaest minuta čekam kao „sledeći na redu“, ali nikako da dođe red na sledećeg!

Povuci-potegni, i iščupah repu! Najzad bela ruka službenice proturi i moja dokumenta kroz šalter! Kao na krilima otperjah iz policije.

Nevidenim naporima, vezama, molbama i mahinacijama uspeo sam da za nedelju dana priprelim sva dokumenta. Ukupno sam u redovima proveo osamnaest sati! Sve mi se čini da bih famoznu repu iz priče brže iščupao, bez pomoći familije i komšija... Birokratska aždaja zvana F1P (fali ti još jedan papir) zinula je da nas sve proguta.

PASOŠ SA KOJIM SAM PUTOVAO KAVKAZOM. ZA DOSADAŠNJA PUTOVANJA PROMENIO SAM ČAK PET PASOŠA, DOBIO VIŠE STOTINA VIZA I PEČATA, PROVEO VIŠE OD PET STOTINA SATI U REDOVIMA. DOBIO SAM CRNI POJAS U ISPRAVLJANJU BIROKRATSKIH KRIVIH DRINA, VOLGI I ČANGĐANGI. SRPSKI PASOŠ DRISTIČNO OTEŽAVA MOJA PUTOVANJA; DO SADA, NI SA JEDNIM DRUGIM NISAM ŽELEO DA PUTUJEM.

Velika je stvar biti primljen u Udruženje književnika Srbije, esnafsku organizaciju koja je osnovana daleke 1905. godine (Simo Matavulj je bio njen prvi predsednik, a Jovan Skerlić sekretar; posle Drugog svetskog rata predsednik je bila Isidora Sekulić, a Ivo Andrić – član Uprave). Čast da budem primljen u Udruženje snašla me je nekoliko dana pred putovanje, a prvi trenuci mog članstva obećavali su da će ta organizacija ostaviti dubok trag na moja putovanja.

Da primim člansku kartu otišao sam kako dolikuje – u odelu, i sa akten-tašnom. Sve bi prošlo u najboljem redu da nisam, na izlasku, odlučio da odem u toalet, koji se nalazi u prizemlju, pored memljive, skućene prostorije u kojoj je donedavno

bila smeštena Zadužbina Miloša Crnjanskog. U Udruženju književnika sve se radi javno – avaj, to nisam znao, i zatvorio sam vrata nužnika, u koji se zaista ide samo u nuždi! Nisam ni pomišljao da ovde ne smeju da se zatvore vrata ni za mali, ni za veliki posao – jer kvake odavno nema, pa kad se vrata zalupe postaje apsolutno nemoguće izaći iz prostorije površine dva kvadratna metra sa salonskim plafonom na bar četiri metra visine!

Dok sam dozivao u pomoć, činilo mi se da nije slučajna ni ta situacija, ni ironija da od klozetske šolje, ako se pogleda uvis, ima beskrajno mnogo prostora, a zidovi mi ne daju da se okrenem. Jedini izlaz, uz zamandaljena vrata, bio je prozor okrenut ka restoranu Kluba književnika. Konobar je, suzdržavajući smeh, pristao da mi pomogne dok sam se, u odelu uprljanom od kreča i paučine, sa akten-tašnom u jednoj ruci a članskom kartom Udruženja književnika u drugoj, spremao da iskočim kroz prozor horor toaleta iz Hičkokovih filmova.

„Nisam samoubica, već pisac“ – to sam jedino uspeo da kažem nasmejanom konobaru, mada je odmah bilo jasno da u takvoj situaciji može da se nađe samo pisac, koji danas tako liči na samoubicu. Uostalom, skokom sa tri metra visine jedino bi se i mogao ubiti pravi književnik.

Iskočio sam, sa larmom, na gvozdeni sto u bašti restorana. Zgranuti malobrojni gosti, među kojima i nekoliko stranaca, posmatrali su scenu u neverici. Da to nije neki ovdašnji običaj mistične inauguracije novih članova u Udruženje književnika? Možda bi imalo smisla organizovati takvo jedno gorko podsećanje na sve buduće nedaće jednog pisca, kako bi novopečeni književnik od početka znao da će mu u životu sve ići naglavačke...

U osvit dana određenog za putovanje, na parking u ispred kuće zatekao sam tri obijena automobila, od kojih je jedan bio moja lada! A toliko sam strepeo da me ne opljačkaju na putovanju... Otvoren rezervoar ukazivao je na pokraden benzin, kojeg doduše nije ni bilo mnogo, a nekoliko dana pre toga odneli su mi radio. Nesretni lopov se namučio da obije rezervoar, koji je fabrički napravljen tako da se ne zaključava...

U policiji su mi kratko i jasno saopštili: nije trebalo ni da prijavljujem slučaj, nanošenje štete do petnaest hiljada dinara ne kažnjava se po službenoj dužnosti, a u praksi skoro nikad... Dakle, dokle god me pljačka redovno, ali pomalo, lopov neće otići u zatvor, pa sve i da ga nađu!

Nije mi teško da obilazim svet, jer sam se pomirio sa zavičajem. Događaji pred putovanje kod kuće, obećavali su burne dane na putu. Nisam se obeshrabrio, jer u životu nije bitno koliko puta čovek padne već koliko puta ustane. Ta me je misao bodrila i u toaletu Udruženja književnika, i u Južnoj Osetiji, i svuda gde bi mi problemi nakratko zaklonili horizont.

„Ako voliš ono što radiš, bez obzira na to da li uspeš ili ne uspeš – ljubav će ostati; ako ne voliš ono što radiš, koliko god da te plaćaju, usput ćeš prestati da voliš sebe“, rekao je u jednom intervjuu Mirko Ilić, jedan od najpoznatijih dizajnera sveta.*

Nastavio sam da radim ono što volim, mada nisam siguran koliko ću dugo moći da ostanem na tom putu. Plod mojih napora upravo držite u rukama, pružajući mi podršku sa svakim pročitanim redom i svakom kupljenom knjigom.

Do sada su mi, tokom ovog putovanja, pored mojih roditelja i devojke Aleksandre, najviše pomogli, što moralno što i drugačije, pesnikinja Mirjana Bulatović, Momir Alvirović, restoran *Kod Perota* iz Izole u Sloveniji i kompanija *Džoni Voker*. Na tome sam im zahvalan, kao i svakom čoveku i predelu koji mi je na putu pružio makar samo malo utehe i nade.

Bendžamin Dizraeli je uočio zanimljivu pojavu, kojoj sam i ja svedok: na putovanju sam video mnogo više nego što mogu da se setim, ali istovremeno se sećam mnogo više stvari nego što sam ih video! To je zato što se u obilaženju sveta mnogo toga doživi i iskusi, i to ne samo u spoljašnjem svetu, nego i u sebi; mnogo više nego što je čovek svestan, mnogo više nego što samo očima upije. Zato je ova knjiga eliksir u koji nije stao ni delić doživljenog, ali nagoveštava neizrecivo.

* Iz intervjuja Radmile Jovović objavljenog u časopisu *Sensa* juna 2011. godine.

BUGARSKA
Sused blizak i dalek

BUGARSKA

Ruta na mapi:

SLIVNICA – SOFIJA – ŠIPKA – STARA ZAGORA –
JAMBOL – NASEBAR – BURGAS – MALO TRNOVO

BUGARSKA

Glavni grad: **Sofija**

Površina: **110.994 km²**

Broj stanovnika: **7.364.570**

Valuta: **bugarski lev**

Vremenska zona: **GMT +2 do +3**

Istorijat:

460. p. n. e.-46. n. e. – Odriska kraljevina (savez tračkih plemena)

46. g. n. e. – Rimsko osvajanje

632-668 – Stara Velika Bugarska

681-1018 – Prvo bugarsko carstvo

896-927 – Zlatni period Bugarskog carstva

1185-1396 – Drugo bugarsko carstvo

1230-1241 – Drugi zlatni period Carstva

1274-1300 – Invazija Mongola

1300-1371 – Obnova Carstva

1396-1422 – Pad pod Turke

1877-1878 – Rat za nezavisnost

1878 – Kneževina Bugarska (turski vazal)

1885 – Ujedinjenje Bugarske

1908 – Nezavisnost

1946-1990 – Socijalistička Republika Bugarska

2007 – Pristupanje Evropskoj uniji

SPOMENIK NA SLIVNICI, MESTU ODLUČUJUĆE BITKE U SRPSKO-BUGARSKOM RATU 1885. GODINE. ZA SRBIJU, TO JE MESTO ZABORAVA, DOKAZ KAKO MALO POZNAJEMO SUSEDA, ALI I SEBE SAME. ZA BUGARE, TO JE MESTO UJEDINJENJA I POBEDE.

LEKOVI ZA NEPRIJATELJSKU VOJSKU

U životu je najveća nesreća kada te mrze žena i komšija. Ili pak ako se njih dvoje previše vole. Možda je zato kralj Milan rešio da se zavadi sa susedima... Po slovu Berlinskog ugovora, koji su potpisale sve velike sile Evrope tog vremena, stvaranje ujedinjene Bugarske je zabranjeno.* Kralj Milan je smatrao da će mu jak komšija biti pretnja, premda je na svojoj strani imao sve pravo ovoga sveta...

Međutim, kao da nije znao da međunarodno pravo pišu i prekrajaju veliki i jaki a tumače isključivo pobednici. Krenuo je u rat, koji je odmah izgubio. General Stepa je, marširajući ka Bugarskoj, predvideo da taj pohod ne može izaći na dobro jer ga narod i vojska ne podržavaju. Tek krunisani kralj nije imao hrabrosti da mobiliše sve pozive vojske jer se bojao pobune! U istoriji Srbije poraz na Slivnici dobro je ušuškan i sakriven – toliko da čak jedna od mojih profesorki istorije nije znala godinu bitke! A valjalo bi iz poraza izvući pouke...

Međunarodno pravo je tad Milana tako dobro raspalilo po nosu da se on nikada nije oporavio, pa je uskoro i abdicirao. Urgencijom velikih sila, među kojima je ipak imao prijatelje, jedva je sačuvao granice Srbije. Samo što nikada nijedan kralj previše ne ispašta; kraljevska pogreška se meri poginulima na obe strane tih tmurnih dana 1885. godine i večnom zavodom Srba i Bugara, koja je samo potvrđivana na Bregalnici 1912, u Šumadiji 1916, kao i 1942. godine.

U svojim pismima kraljica Natalija opisuje kako tek izgrađenom prugom u Beograd stižu ranjenici na samrti, ali u prestonici nema ko da ih dočeka jer „Ministarstvo vojno osam dana nije moglo pronaći paragraf koji ga ovlašćuje da spreči umiranje ranjenika od gladi...“ Zato ranjene zbrinjava lično kraljica sa dvorskim damama.

Kada se ceo svet ruši, kada se braća ubijaju i ka nebu, umesto molitve, lete kuknjava, plač i kletve, do izražaja dolazi najgore ali i najbolje u čoveku. Srbija je, za razliku od suseda, tokom teškog i iznenadnog rata uspela da organizuje vojni sanitet. Dobrotvori širom Evrope sakupljali su za bugarske ranjenike humanitarnu

* Bugarska je bila podeljena na dve države – nezavisnu Kneževinu Bugarsku i Istočnu Rumeliju, entitet pod protektoratom Turske.

pomoć, koja nikako nije mogla da stigne do odredišta jer je glavna železnička linija prolazila preko srpsko-bugarskog fronta.

Kada je austrijski Crveni krst uputio zahtev Vladi Srbije da se angažuje ne bi li pomoć u medicinskom materijalu ipak stigla do neprijateljske strane, dogodilo se čudo. Kraljevina Srbija je naložila svojoj vojnoj komandi da za jedan dan prekine rat! Ali to nije bilo sve; srpska vojna komanda je naložila da se konvoju pomoći pridodaju srpski lekovi, ćebad, odeća, pa čak i kreveti – kako bi se otvorila jedna bolnica u Sofiji za smeštaj ranjenika koje je sustiglo srpsko zrno!

Zato u holu zgrade Crvenog krsta u Ženevi i danas stoji tabla na kojoj je napisano: „Budi tako human kao što je bila humana Srbija 1885. godine.“*

Istorija je najveći ljudožder. Pojela je neizmerno mnogo ljudskih života, i nikad joj nije dosta. Spomenici su znak da je ponovo bila gladna i da se ne može nasititi.

Iznad Dimitrovgrada u nebo seže spomenik poginulima u „bratoubilačkom ratu“, i Srbima i Bugarima: svima čast i slava. Nešto dalje, kod samog sela Slivnice, sa bugarske strane, takođe stoji spomenik – i jednima i drugima. U smrti nema pobednika.

Sve ovo je uticalo na to da se Bugarska posle Prvog svetskog rata ne pridruži Jugoslaviji i učini je uistinu opštejužnoslovenskom državom.** Nakon Drugog svetskog rata, Georgi Dimitrov, komunistički vođa čija je prva žena bila Srpkinja, a po kome je Dimitrovgrad, kroz koji upravo prolazim, dobio ime, dogovorio se sa Titom o ulasku Bugarske u Jugoslaviju; ubrzo je došlo do kavge oko vlasti i blokade iz Moskve – kojoj nije odgovarala tako velika država na jugu...

Setih se da se moj hostel u Pnom Pen, u Kambodži, nalazio baš u Ulici Georgi Dimitrova, a rekoše mi da i u Beninu, u Africi, i dalje stoji njegov spomenik. Čudni su putevi, ne samo Gospodnji, nego i komunistički...

Bugarska i Srbija neverovatno liče jedna na drugu. S obe strane granice govori se jezik koji bi se komotno mogao nazvati srpsko-bugarski ili obrnuto; sela su sa obe strane slična, kao i gradovi i planine. Tu su i kolone Turaka iz Evrope. Čak i krilatica „Samo sloga stvara snagu“ nekako podseća na četiri „S“...

„Krilatice uvek ističu problem“, rekao mi je prijatelj Bugarin, oficir. Dodao je da su u Bugarskoj dvojica muškaraca već četa, a trojica – četa s izdajnikom! Dođe mi da zagrlim brata, ali mi smo njih davno prevazišli – kod nas jedan jedini čovek može da bude četa sa izdajnikom...

Čudno je kako mi, prve komšije, tako malo znamo jedni o drugima, kao da živimo na različitim planetama! Čak i u neznanju ličimo, kao jaje jajetu.

Uveren u veliku sličnost naših naroda, krenuo sam u Sofiju.

* Izvor: *Vojnosanitetski pregled*, „Istorija medicine“, prema Budimiru Pavloviću iz Muzeja srpske medicine, Srpsko lekarsko društvo.

** Bugariski car je to želeo, ali Nikola Pašić je sprečio razmatranje njegove inicijative.

Zaustavim se na benzinskoj pumpi, a utegnuta Bugarka me pita da li da mi natoči benzin. Očijuka očima, ja iz sve snage odobravam glavom... Najednom se okrenu i ode! Kasno se setih da se kod njih odobravanje izražava pomeranjem glave levo-desno; ceo svet klima glavom na jednu stranu, a oni na drugu.

Statistike govore da su na evropskom kontinentu Bugari najnezadovoljnija nacija. Nije čudo kad svaki put kada hoće da kažu „da“, klimnu glavom za „ne“!

U Bugarskoj mi se često mutilo pred očima od nastojanja da nateram glavu da se za „da“ pomeri kao za „ne“, i obrnuto. No, to nije bilo ni izbliza tako strašno kao problemi koje sam imao sa plemenima dalekog severa u kojima se „ne“ izražava namigivanjem, te sam mislio da mi se neki domaćini nabacuju, ili među američkim Indijancima koji „ne“ izražavaju rukovanjem uz izvrtanje ruke i vraćanje u početni položaj tri puta!

U SOFIJSKIM SVETINJAMA

Aja Sofija je jedna od najstarijih bugarskih crkava, posvećena Svetoj Božjoj mudrosti. Kao što mudraci stoje na uzvišenju, i ova svetinja, po kojoj je bugarska prestonica dobila naziv, stoji na brdašcetu iznad grada.*

Sagrađena na platou, na petsto četrdeset pet metara nadmorske visine, Sofija je najviša prestonica u Evropi.

Tragovi davne i ne tako davne istorije, potmulji jauk sadašnjosti i topot budućnosti, sve je isprepletено; zemaljski putevi ozareni su nebeskim.

Kao najtoplije uspomene iz Sofije nosim likove dobrih domaćina i obrise pravoslavnih hramova. Pamtim i prizore gotovo beogradskog nereda...

Nadomak grada je ogromni kompleks vojnih fabrika u kojima je trebalo da se proizvode tenkovi i vojna oprema za sve zemlje Varšavskog pakta. Gradnja simbola komunističke Bugarske okončana je tek kada se Pakt raspao. Kao i mnoga druga čuda socijalizma, i ovo se samo sebi narugalo.

No, birokratija iz tog davnog vremena i sada, iz svog groba, ka meni pruža ruke: svuda su žice i upozorenja da se fotografisanje kažnjava zatvorom. Kad je zabranjeno gledati, što su podigli fabriku pored magistralnog puta?

Da može, ta bi administracija propisala i raspored letenja orlova nad ovom ruinom! A ima čovek šta i da vidi: sve raspadnuto, razdešeno, zarđalo. Od sve sile i napretka samo je to suludo upozorenje još ostalo. Nije retkost da neka budalaština

* Sveta mudrost, značenje je imena većine crkava koje nose ovaj naziv, počev od Aja Sofije u Istanbulu. Postoji verovanje da je crkva u bugarskoj prestonici posvećena rimskoj svetiteljki Sofiji i njenim ćerkama Nadi, Veri i Ljubavi, koje su Rimljani pogubili. Sveta Sofija je zato zaštitnica grada Sofije, ali istorijski nema veze sa ovom crkvom.

nadživi mnoge mudrosti, i da se za njom još vekovima ljudi povode. Zato, za svaki slučaj, sakrivam fotografski aparat i prolazim pod punim gasom.

Istorija svedoči da su Srbi i Bugari, barem što se tiče vojne saradnje, veoma komplementarni.

Pošto su Bugari prvi na svetu koristili avijaciju za bombardovanje, u Prvom balkanskom ratu, nama je preostalo jedino da prvi takav avion oborimo: Srbin Radoje Ljutovac je, prerađenim turskim topom, 30. septembra 1915, nad Beogradom, oborio prvi avion ikad pogođen paljbom sa zemlje! Radoje je brzo dojahao do centra grada, gde je zatekao austrijske pilote kako u olupini nestaju u plamenu. Neprijateljskim pilotima je u stavu mirno salutirao, odavši im poslednju počast.

Balkanske prestonice počinju na selu. Njihove žile duboko su upredene u planine i pašnjake; građani su skupina starosedelaca i seljaka, opančara, ratnika i gorštaka.

Tako sam u Sofiju počeo da ulazim već na granici, vozeći kroz opustela sela u kojima još samo tužne kuće i usamljeni starci stoje na svom mestu. Sve ostalo odavno se preselilo u grad. Jedino se vikendom i tokom godišnjih odmora cela Sofija ustumara i krene da sama sebe napušta hrleći ka prostranstvu što se oko nje širi kao zeleni tepih od borovih šuma, bujnih voćnjaka i pašnjaka. Tada su ova sela puna ljudi i života, puna Sofije.

Stigao sam u zaselak u kojem me je čekao moj domaćin Emil, prijatelj koji radi u Ambasadi Bugarske u Beogradu. Porodica je bila na okupu, u malom seoskom gazdinstvu. Obilato posluženje, bugarsko koliko i srpsko, prineto je od srca. Razumeli smo se na bugarsko-srpskom, bolje nego što se danas mnogi razumeju na srpsko-hrvatskom. Ubrzo smo kolima krenuli ka Sofiji: jurio sam za Emilom jedva nazirući neosvetljen put prepun rupa, sa izbledelom belom linijom, gustim saobraćajem i ljudima koji kao da su tu više zarad gužve...

Sa takvom mukom i takvom lakoćom ulazi se samo u domaćinske gradove, one koji raširenih ruku dočekuju goste.

Za moje putešestvije čuli su i mediji: poznata bugarska televizija *BTV* zakazala mi je intervju. Odazvali smo se i ja i lutka Mileva, koju sam poveo sa sobom.

Mlada televizijska voditeljka je poželela da je provozam Sofijom. Čula je svašta o meni i bila spremna na koješta, ali ne i na to da je moja verna saputnica zapravo seksi lutka sumnjivog porekla!

Tek što je zaustila da me nešto pita, skrenuo sam u bulevar sa bezbroj traka prepunih automobila koji su se kretali u suprotnom smeru. Neko je pogrešio – ili ja, ili svi ostali vozači! Srećom, semafor je zaustavio sva ta silna vozila, pa sam, uz pomoć ostalih vozača, brzo uspeo da se snađem. Uplašena voditeljka upita da li mi se to često događa. Šta da joj odgovorim? Jedino je važno da pored sebe uvek imam Milevu, savršenu ženu koja, čak ni kada ovako pogrešim, ne prigovara.

PATRIJARŠIJSKA KATEDRALA ALEKSANDRA NEVSKOG U SOFIJI, U NEOVIZANTIJSKOM STILU, JEDNA JE OD NAJVEĆIH PRAVOSLAVNIH SVETINJA NA SVETU I SIMBOL PRESTONICE BUGARSKJE. NA PREKO TRI HILJADE I STO KVADRATNIH METARA, MOŽE DA PRIMI VIŠE OD DESET HILJADA VERNIKA. POZLAČENA KUPOLA JE VISOKA ČETRDESET I PET METARA, A ZVONIK OD PEDESET I TRI METRA IMA DVANAEST ZVONA TEŽINE ČAK DVADESET I TRI TONE.

Razgovor sa mnom brzo se pretvorio u intervjuisanje Mileve. Meni to nije smetalo, ali jeste mom domaćinu Emilu, koji nam se pridružio dok smo ćaskali na parkingu. Pokušavao je da objasni novinarki da sam zvezda putovanja ja, a ne lutka! Zgodna novinarka je resko reagovala na novinarske savete jednog vojnika. Meni je pak svejedno: na sva provokativna pitanja moja lepša polovina je odgovarala *sofijski* (mudro) – ćutanjem! Pre ćeš iz suve drenovine iscediti vodu nego iz Mileve izvući reč!

U centru grada blista Crkva Svetog Aleksandra Nevskog, simbol ne samo Sofije već cele Bugarske, ali i – Rusije. Ta crkva je podignuta u znak sećanja na bezbrojne ruske duše koje su se vinule u nebo za slobodu slovenske braće.

Bugarsko oslobođenje je velikim delom plaćeno ruskom krvlju. U kripti druge po veličini crkve na Balkanu* nalazi se više od hiljadu vrednih ikona. Osam kilograma zlata krasi kupolu i nadvratnike, pa crkva sija kao ruske duše.

* Posle Hrama Svetoga Save na Vračaru.

U obližnjoj Crkvi Svete nedelje večno konačište je pronašao naš kralj Milutin.* Njegove mošti spokojno svedoče o burnim događajima kojima je ova crkva bila izložena. No, ni snažni zemljotres, ni desetine stoleća nisu joj ostavili ožiljke kakve su joj naneli komunisti kada su 1925. pokušali atentat na cara Borisa III. Zaneseni utopisti su tada, tokom opela generalu kojeg su prethodno ubili, digli u vazduh krov crkve, koji je sa sobom u nebo povukao još sto pedeset vernika. Ranjeno je više od petsto ljudi, ali je car Boris ostao nepovređen. Tako su Milutinove mošti postale svedok komunističkog terora, i to dve decenije pre nego što su komunisti osvojili vlast.

Neznatna po veličini, nesaglediva po lepoti i značaju, Crkva Bojana, iz desetog veka, živopisana je velelepim srednjovekovnim freskama.** Podignuta u centru velike tvrđave i zaštićena neprobojnim šančevima i zidinama, ostala je sama na ledini; milenijume kao da je preživela jedino u fresci i kamenu oslikana molitva.

Danas je to najočuvaniji i najpotpuniji spomenik umetnosti srednjeg veka istočnoevropskog podneblja! Bugarska je, inače, posle Italije i Grčke, treća u svetu po broju prvoklasnih arheoloških spomenika. Sa davnašnjih zidova proviruje čak dvesta četrdeset ljudskih lica! „Ja, Vasilije“, napisao je skromni freskopisac, koji je, shodno običajima, ovaj zapis prekrio slojem maltera, svestan da prava umetnost uvek dolazi od Gospoda.

U centru najstarijeg dela Crkve Bojane nalazi se veliki ktitorski natpis na staro-slovenskom jeziku. Pokušah, nevešto, da pročitam šta piše. U čudu, oči mi zatitraše: „... (ktitor) ... Kalojan... unuk Svetog Stefana, kralja srpskoga...“

Ako je istorija povremeno ćorava i hroma, barem sve spaja i povezuje u klupko života.

Tako je jednostavno približiti se nebu putujući po zemlji! Putovanjima svako, prevashodno, upoznaje i gradi sebe, svoju kulturu.

KLJUČAR NEBESKIH ODAJA

„Zvezde su moj život. Kada ih gledam, uočavam koliko je Zemlja malena i koliko je čovek beznačajan; čudnovato je da možemo to da shvatimo!“, kaže Monjo Stojanov, radnik planetarijuma u Jambolu, gradu u srcu Bugarske. Špijunira zvezde kao ljubavnice, na krovu gradske gimnazije o nebu uči njene učenike.

* Zbog njega ovu crkvu nazivaju i Crkva Svetoga kralja.

** Crkva je građena iz tri dela, od kojih je najstariji završen krajem X i početkom XI veka, dok je drugi deo građen u XIII, a poslednje dograđivanje je izvršeno u XIX veku. Drugi, najvažniji sloj fresaka oslikan je 1259. godine. Crkva je pod zaštitom Uneska.

„Možda je život kratak, katkad mučan, ali nam je zato dato nebo, neizmerno i bogato“, govori mi u kancelariji dok na rame stavlja ogroman teleskop. Idemo na krov, u njegov raj.

Pošto je dan, vešto mi pokazuje Sunce, koje je sto devet puta veće od Zemlje! U staklu teleskopa presijavaju se i daleka svetlost i naše težnje; o velikoj zvezdi govori kao o ćudljivoj sestri. Pokazuje mi oseke i plime raspoloženja na njenom temenu. U gradiću opasanom brdašcima i pašnjacima kao najlepšom čipkom, nalazi se Monjova opservatorija. Kaže da najveća slast ipak nije čkiljiti u 3.250 zvezda, koliko otprilike ljudsko oko može da vidi tokom vedre noći. Tvrdi da ih nije prebrojavao, a ja ne verujem da se njegova strast tom izazovu oduprla.

U tamnoj kupoli opservatorije, Monjo otvara drugi svet: na kružnom plafonu prikazuje zvezde koje se vide samo sa drugih delova naše planete, koje su za nas ispod horizonta. Pita me sa koje Zemljine tačke želim da posmatramo nebo: iz Australije, sa Antarktika, možda iz Južne Afrike? Pogled mu je nadmoćan i poletan, kao da je ključar nebeskih sazvežđa.

U neposrednoj blizini Jambola, pre više hiljada godina živelo je još mnogo čuvara nebeskih ključeva. Na obližnjem brdašcetu nalazi se gomila kamenja, pažljivo naslaganog u davnim vremenima. Dok su ovim predelima još vladali Tračani, sagrađen je niz balkanskih Stounhendža – od Kokina u Makedoniji do Jambola u Bugarskoj. Naslagano kamenje nepogrešivo pokazuje pod kojim uglom treba gledati zvezde i kuda će proći prvi zraci ravnodnevice. U jednom kamenu, na samom vrhu, isklesano je sedište za vladare iz davnih vremena, a tu je i žrtvenik, ispod koga su pronađeni ostaci sto dvadeset sedam različitih životinja.

Farme ruža, isprepletene sa trakijskim opservatorijama i grobnicama, pružaju se jedna za drugom. U lepoti se izjednačavaju tragovi smrti i života. Taj drevni narod, koji je bio nesložan, svirep, krvoločan i grub, sa istančanim ukusom ukrašavao je svoja večna počivališta. Ratničke ruke su na svojim grobnim freskama naslikale ženska lica puna topline i nežnosti.

Tek pre nekoliko godina, prvi put posle više milenijuma, ugledali su svetlost dana predmeti zagubljeni u prašini vremena. Zasenili su ceo svet: u skoro trista grobnica pronađeno je više od tri hiljade zlatnih predmeta, starih i do šest hiljada godina; to je najstarije obrađeno zlato na svetu, najstariji zlatni nakit na svetu! Najveličanstvenije su velike zlatne maske za ljudska lica, teške i do šeststo grama, čija je starost procenjena na 2.400 godina! Balkan je riznica tajni, mi smo njihovi čuvari. Jedino kao da nam ključeva (znatiželje i ljubavi) ponestaje...

Tračani su bili jedan od najvećih naroda sveta, najveći posle Indusa, prema Herodotu koji je pisao da bi ceo svet lako bio njihov samo da su bili složni i organizovani. Ovako, nestali su u vodama istorije, a u svetu je za njih malo ko čuo da su uopšte i postojali.

PLANINSKI PREVOJ ŠIPKA, SPOMENIK PALIM JUNACIMA U BORBI PROTIV TURAKA. TU SE ODIGRALA NAJVAŽNIJA BITKA U RATOVIMA 1877–1878, U KOJOJ JE POBEDILA RUSKA VOJSKA, ŠTO JE BILO PRESUDNO ZA KASNIJU NEZAVISNOST BUGARSKJE. IAKO JE U OBA SVETSKA RATA BUGARSKA RATOVALA PROTIV RUSIJE, ODNOSI OVE DVE DRŽAVE BILI SU ODUVEK BLISKI, KAKO PRE VIŠE VEKOVA, TAKO I DANAS.

Prve izdanke ružinog cveta u ove krajeve doneli su iz Kine vrli trakijski putnici pre više od četiri hiljade godina, putujući karavanima preko Indije i Persije. Na svom novcu su iskivali ružin cvet nalik liku vladarke, ružinim laticama su lečili bolesne i ukrašavali domove. Nekome je nebeski svod najlepša bašta, drugima je ružina bašta najlepši nebeski svod. „Ruža je rascvetana duša. I kada uvene, ostaje njeno seme za večnost“, govorele su mi bugarske starice.

Šetao sam se Ulicom ruža, a pokraj Muzeja ruža dobio na poklon parfem od ruže. Iako sam došao van sezone cvetanja, lako je bilo zamisliti svu lepotu magičnog cveća na bodljikavim stabljikama.

Pridružio sam se ruskim hodočasnicima koji su se uputili na planinski prelaz Šipku. Tu se nalazi visoki spomenik, koji nadgleda beskrajna polja cveća sa mesta krvave bitke između Rusa i Turaka, za slobodu Bugarske, na skoro hiljadu dvesta metara nadmorske visine.

Sedam hiljada Rusa pevalo je svoju poslednju pesmu hrleći radosno u boj.

Godine pojedoše njihova imena, razvejaše pesmu i sećanje. Samo je ostala ova golema planina, sa poljima ruža u podnožju. Hiljade ruža boje krvi svedoče

o jednom strašnom boju, o prerano oslobođenim dušama. Vidim zbunjena lica mladića pred pogibiju. Na usnama im čitam stih, koji je sigurno i tada postojao, mada još ne beše zapisan: „Al' čovek nije manje nego voda, pa voda ne umire!“*

Sreća je samo što je smrt kudikamo šira i dublja od života, što je vezana za nebo više nego za zemlju, što u njoj ima dovoljno vremena za sve, pa se bar tu čovek ne mora plašiti da će šta propustiti i da će mu crne kazaljke vremena stalno bežati.

Krenuo sam stopama ratnika, posetio kapelu, a potom se uspeo uza svih devetsto stepenika koji vode do vrha planine i kamenog spomenika. Dočekaše me ostaci njihovih topova, jedini tragovi stradanja, sa ogromnim lavom ispred vrata kosturnice nad kojom stoji natpis „Na vratima slobode“.

Čovek je brod, zemlja – beskrajni plovni put. Čak je i prelaz Šipka, na neki tajanstven način, doplovio do ostrva u blizini Antarktika! Tamo su jedna planina i jedan prelaz po Šipki dobili ime. A jedna od pesama, baš sa ovih prostora, završila je u vasioni! Kada su, sedamdesetih godina, Amerikanci poslali *Vojadžer* da luta svemirom noseći informacije o Zemlji, za slučaj da dopadne u ruke nekim nepoznatim bićima, na jednom od diskova snimili su bugarsku pesmu sa Rodopskih planina!

Na sledećem planinskom vrhu, desetak kilometara dalje, na 1441. metru nadmorske visine nalazi se neuporedivo veći komunistički spomenik, Buzludža. Na tom mestu se 1868. godine odigrala važna bitka između bugarskih ustanika i Turaka, a 1891. godine u blizini je tajno organizovan prvi pokret bugarskog socijalizma. U tu čast pet godina je šest hiljada radnika, uglavnom vojnika, gradilo ovu čudovišnu građevinu, da bi je na stogodišnjicu tog događaja, 1981. godine, otvorili za javnost.

Monument, koji je koštao dvadeset miliona dolara, dominira okolinom. Veći je od grčkog Akropolja, sagrađen za komunističku večnost – od armiranog betona, prenaplašenih dimenzija, nalik vanzemaljskom tanjiru sa petokrakom na mestu za pilote. Ta večnost kratko je trajala. Danas cela građevina leži u ruševinama, u opštem neredu i prljavštini.

Nisam mogao da uđem na glavni ulaz, pa sam našao razvaljena vrata sa strane. Bilo je vrlo nezgodno probiti se do unutrašnjosti, pre svega zbog izlomljenog stakla i ispucalog betona. Zatekao sam Marksa i Engelsa kako kao aveti zure u naslikane šume Stare planine i u oronuli, prepun izmeta, nekadašnji Muzej komunizma.

Ovo je trebalo da bude Jerusalem bugarskog komunizma. Urušena grandioznost poručuje: „Svi smo mi imperijalisti!“, posebno oni koji tvrde da to nisu. Imperijalizam je, izgleda, stanje duha. Želja da se svoje ideje i svoja korist nametnu celom univerzumu.

* Matija Bečković.

Na tornju visokom sedamdeset metara nalazi se ta ogromna petokraka koja je noću osvetljavana i čiji je sjaj dosezao čak i do Grčke i Rumunije. Nije dovoljno samo sebe osvetliti, samo za sebe biti veliki. Ugašena, čini se da seže još dalje, sa neočekivanom porukom o slomu. Koliko je velika moć ispiranja mozga, govori i to da su tu petokraku razlupali pljačkaši koji su naseli na komunističku propagandu i poverovali da je zaista sačinjena od najskupljeg rubina. Propaganda živi i posle svoje smrti, kao rak jednako napadajući zlo i dobro.

Ispred ulaza je gomila skršene drvenarije i nepregledne gomile goveđe balege, a na zidu piše: „Zaboravi svoju prošlost.“ Ova građevina kao da smeta i ljudima i prirodi.

U blizini, Bugarska socijalistička partija i dan-danas okuplja svoje pristalice jednom godišnje. Predlog da se zgrada vrati u njihovo vlasništvo, zaprepašćeno su odbili. Kažu, skupa igračka. Ponekom poklonu, izgleda, nije loše i u zube pogledati.

Lada je štucala jureći balkanskim poljima ka obali Crnog mora, kao da prati zvuk Orfejeve frule. Jer, i Orfej i Spartak rođeni su i živeli baš na tlu današnje Bugarske. Zato ne čudi što mi se stalno priviđa pesma, što se čini kao da tihi bruj dopire sa polja ruža i iz stoletnih šuma...

Da je Orfej danas živ, siguran sam da bi i njega spakovali u *Vojadžer*, skupa s ružama! Nek se, slušajući balkansku pesmu, vanzemaljac ubode na trn!

Stigoh do Burgaskog zaliva, najvećeg na Crnom moru. Na nekim mestima širok je i više od četrdeset kilometara!

Bugarska je majka jogurta: bakterija koja stvara ovaj napitak nosi bugarski naziv jer je ovde otkrivena. Videvši me kako se divim magičnom spoju centralne Bugarske i mora, seljani su mi prišli, poslužili me jogurtom i spakovali mi malo za put.

Zanesen pijenjem jogurta, umalo nisam sleteo s puta kada sam usred blatnog polja spazio nagu devojkicu, obloženu crnim blatom, kako se spokojno kupala.

Ispostavilo se da je to mlada Slovačkinja koja je potegla čak do Bugarske kako bi svoj ten ulepšala kupanjem u lekovitom blatu! Samo su plave oči blistale naglašavajući crnilo tela i jedre grudi.

E, vala, svašta čovek može videti po svetlu!, pomislih vozeći ka Strandži, nacionalnom parku u okolini Malog Trnova.

PLES PO ŽERAVICI

Malo Trnovo je mali grad velikih zmajeva! Ako je verovati pričama meštana, u šumi odmah ispod grada nalazi se grad mrtvih, mesto gde su stari Tračani zakopavali svoje mrtve pre oko tri hiljade godina.

U centru gradića, u nekom dvorištu, okupilo se nekoliko meštana. Ispijaju rakiju, razgovaraju, dangube. Poželeh im dobar dan i zapitah ih gde je grad mrtvih.

STARICA ELENA ODVELA ME JE DO MIŠKOVE NJIVE, SVETOG MESTA PRASTARIH LJUDI U DUBINI ŠUME, NA KOJEM SU SE, PREMA VEROVANJU, OKUPLJALI ZMAJEVI, I TO TAKVE SORTE DA PREKO DANA MOGU DA UZMU LJUDSKO OBLIČJE. SLOVENSKA PRETHRIŠĆANSKA TRADICIJA, KOJA SVOJE KORENE PROTEŽE ČAK DO III MILENIJUMA PRE N. E., I DALJE JE ŽIVA.

„Bolje ti je da ostaneš u gradu živih“, šeretski me savetuje jedan starčić.

„Do tog mesta se ne ide ako ti šta ne treba, kao što se ni na onaj svet ne ide dok ti sat ne otkuca!“, dodaje drugi.

Ali domaćica, starica Elena, sve ih učutkuje. Oko glave joj vezana marama, pogrbljena, kreće se tromo, sa štapom. Kaže mi da su popili, da ne obraćam pažnju, i da mogu otići, samo da sa sobom ponesem malo svete vode sa Božjeg izvora; ima ona, daće mi, da mi se nađe kao zaštita. Ali kako ću ja sam naći to mesto, taj skup kamenja rasut po šumi? Ništa, nije to daleko, kaže, krenuće ona sa mnom, samo da se prekrsti i pospe malo prašine iza kuće, da nam zli duhovi ne prate trag.

Davnašnji ljudi su verovali u svetu prirodu kamena, tvrdi – ne bez razloga. Kamen, to je osnov postojanja, to zna svako ko na zemlji radi i po planinama tera stada. Komad stene, to je simbol muškosti, štaviše – to je početak univerzuma! Pećine su ženske materice, to je blagoslov rađanja, posebno kada se u njima nalaze jezera, kao plodova vodica.

„Pre ko zna koliko hiljada godina ljudi nisu imali crkve“, priča mi baka Elena dok se vozimo sve strmijim stazama, šumskim putevima koji se gube za oštrim okukama. Kiša je padala pre više nedelja, pa ipak je put blatnjav, lada klizi, s mukom se drži puteljka.

„Na molitvenim mestima podizali su dolmene, kamene stubove visoke preko tri metra! Na nekim od tih mesta kasnije su sazidane crkve; ona su i danas sveta, tu čovek može da zaleći i svoju dušu i telo.“

Ali u Miškovoj njivi, kuda smo se uputili, nema svetilišta, već jedino „zmajeve odaje“. Zna ona lično, kao da je strašno čudovište svojim očima videla!

Stigosmo nekako. Ugledah prastaro kamenje poređano ukруг. Baka kaže da se tu nekada okupljalo na stotine ljudi moleći se prirodnim silama u središtu kamenog kruga. Od tada su protekle hiljade godina. Kasnije su zmajevi zaposeli rupe ispod ovog ogromnog kamenja obraslog mahovinom. Ali to nisu ogromni srditi zmajevi o kojima sam slušao u bajkama; to su domaći, bugarski zmajčići, dobroćudna čudovištanca. Zapravo, sigurno sam nekog od njih na svom putu već sreo, samo ga nisam prepoznao! Jer oni preko dana žive među ljudima, izgledaju kao ljudi. Samo što ispod širokih majica kriju strašna krila, u kojima njihova moć da lete i čine čudesa čeka pravi čas.

Ne znam šta mi bi, tek poželeh da se našalim. Dok se baka okrenula, ja iskočih iza nekog kamena raširenih ruku i rekoh: „Draga Eleno, evo ti jednog zmaja!“ Jadna baka vrisnu, baci štap i dade se u beg; ko bi rekao da je tako hitra! Smejući se, jedva je sustigoh.

Ali baka nije imala razumevanja za šalu. Sve vreme vožnje ka Malom Trnovu nabusito je ćutala, ubeđena da, ako baš i nisam pravi zmaj, sigurno tu nisu čista posla...

Teško je odrediti gde započinje jedna religija a jenjava druga. Sve je povezano, sve spojeno, skupa živi i prožima se. Malo gde se to može sagledati jasnije nego u selu Bulgar, u koje sam se uputio posle Miškove njive. Tu se nalazi kolvka *nestinarstva*, tradicionalnog plesa tokom kojeg žene igraju bose po vatri i žeravici. Tu tradicija paganstva i dalje živi u hrišćanstvu.

Ovaj običaj je zvanično nestao po okončanju Drugog svetskog rata. Religija i komunizam su se u jednom udružili: da nestinarstvo treba iskoreniti. Ali postoji nešto starije i od komunizma i od organizovane religije. To je duša naroda.

U selima, bake obično sede na klupama ispred kapija; pitao sam ih da mi kažu koju reč o nestinarstvu. Odmahivale bi glavom; o tome se ne govori, toga više nema, to nije hrišćanski... To se samo za turiste priređuje...

U ovom selu se jednom godišnje organizuje festival nestinarstva – koje je u međuvremenu stavljeno i pod zaštitu Uneska. Nemoguće je da baš niko ništa o tome ne zna!

Na moje insistiranje, kazale su mi da nastavim pravo, pa uzbrdo, pa nizbrdo, potom malo kroz šumu, te da potražim baba Maru. Tako sam i učinio, ali babu nije bilo lako naći; odšetala je daleko za svojim ovcama i kozama...

TROŠNA BAKA MARINA KUĆA, STARA NAJMANJE DVA VEKA, PREPUNA JE STARINSKIH PREDMETA, OD KOJIH MNOGI IMAJU I MAGIJSKA SVOJSTVA. BAKA MARA SE RAZUME U NESTINARSTVO, TRADICIONALAN OBRED U KOME ŽENE U TRANSU BOSE HODAJU PO ŽARU. TA TRADICIJA JE I DANAS ŽIVA U ZABAČENIM KRAJEVIMA JUGOISTOČNE BUGARSKJE I U GRČKOJ. CEREMONIJA SE ZAVRŠAVA VELIKIM KOLOM, *KOSTADINSKIM OROM*, U KOME UČESTVUJU SVI SELJANI I U KOJE JE SVAKI GOST, MA OTKUDA STIGAO, DOBRODOŠAO.

Uvela me je u trošnu kolibu, koja tu stoji najmanje dva veka. Memljive sobe behu prepune predmeta, ukrasa i nošnji iz starog doba. Tu je i „obučena“ ikona, oko koje je obmotano platno, u skladu sa tradicijom nestinara. Na stočiću pored ikone je, ušuškana starim predmetima, fotografija Marine majke, Zlate Daskalove. Negdašnja lepotica, zavodila je vatru kao malo koja Bugarka: bila je poznata po izvanrednim plesovima. Oganj je mazila tabanima kao što se deca maze rukom; padala je u trans i prepuštala se višim silama.

Baka Mara kaže kako je ostalo zabeleženo da je njena majka govorila: „Kada plešem, nestane svet, samo on, Sveti Kostadin, preuzme moć... Malaksala sam, ulazim u vatru, ruke i noge mi postanu tupe, osećam kao da su se pretvorile u drvo. Ne znam šta se događa sa mojim srcem... Šetam okolo vatre, a ona peče, pa se držim podalje... Kada osetim da je dovoljno sile ušlo u mene, tek onda zagazim u žar i plamen. Nije vruće, niti me prži... Vatra kao da je poprskana vodom, kao da je pozlačena...“

Sveti Kostadin zapravo je Sveti Konstantin, Nišlija, osnivač Konstantinopolja, koji je 313. godine doneo čuveni zakonski akt – Milanski edikt, te u Vizantiju zvanično uveo hrišćanstvo. Sa svojom majkom Jelenom (Helenom), jedan je od najvećih hrišćanskih svetitelja. Svoje neprijatelje je pobeđivao krstom. Odbio je da se leći u krvi ubijene dece, kaznivši paganske doktore koji su mu to savetovali. Legenda tvrdi da su Konstantin i Jelena svoju veru dokazali mnogo puta. Jedanput, stavljeni pred iskušenje, smelo su bosonogi hodali po užarenom gvožđu i žeravici pokazavši time da njihova vera nema granica. Upravo je ova legenda osnova nestinarstva: držeći u rukama ikone Konstantina i Jelene, žene Strandže veruju, i ta ih vera spasava...

Zabeležena su svedočenja baka Nune, davno preminule, koja je govorila kako se u vatri gubi, kako u njoj nestaje, kako ne želi da gleda ni u šta jer je sve peče, ali to nije vatra, to je nešto drugo, i prijatno je... Petrani Stojanovoj, koja je donedavno izvodila magijske rituale i salivala stravu deci, činilo se da ne ulazi u vatru već u zlato... Prateći Svetog Kostadina, oseća kako je obuzima sila, Božja sila, i odjednom golim rukama drži žar, a to je još najmanje čudo međ' Božjim čudima...

Po verovanju, ovaj ples sme da se izvodi samo na dan svetitelja, 21. maja. Tada nestinari sa svih strana hrle u Strandžu. Najviše ih je iz Grčke.

Bugarska i Grčka su 1914. godine, na osnovu međunarodnog ugovora, razmenile stanovništvo, pa su se Grci iz Strandže preselili u Grčku, a Bugari iz Grčke u Bugarsku i tamo osnovali svoju nestinarsku zajednicu. Svi nestinari okupljaju se na mestu Vlahov dol, odakle, po predanju, svi potiču. Tu svaka zajednica ima svoj drveni oltar, „odarče“.

Od 2005. godine običaji ponovo slobodno žive i nestinari redovno idu na „sastanak braće oko vatre“.

Vatra, to je simbol vatrene duše, iskre božanskog u ljudima. Jedino još Sveti Ilija, pored Konstantina, može da naredi plesačicama da uđu u vatru; jedino još on može da ih kazni ako se nestinarskog zakona ne pridržavaju, jedino on, usred vatre, može noge da im ovlaži vodom...

Plesovi se uvek izvode pred ikonama izrađenim od srebra, ukrašenim novcem i nakitom, obučenim u svilu – kako bi svetitelji gledali sve što se, u njihovu čast, događa.

Kada majka više nije u stanju da igra, u vatri je nasleđuje ćerka. Pitam baka Maru da li ona zna da pleše. „Naravno“, kaže bakica veselo, a onda dodaje da svoj ples izvodi bez igranja u samoj vatri.

Gledam hoće li mi namignuti, odati još koju tajnu...

Stare običaje je teško iskoreniti; u neke tajne je ipak bolje ne ulaziti.